

DOI

Pregledni naučni rad

Review article

Primljeno 15. 05. 2023.

Prof. dr. Sabira Gadžo-Šašić

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu
sabira.gadzo.sasic@fpn.unsa.ba

OBRAZOVANJE SOCIJALNIH RADNIKA U VREMENU PANDEMIJE COVID-19 – POSTPANDEMIJSKA PERSPEKTIVA

Sažetak

U tekstu se teorijski elaborira značaj obrazovanja u savremenom društvu, koje predstavlja osnovnu pretpostavku razvoja. Posebno je ukazano na važnost i karakteristike obrazovanja u vrijeme pandemije COVID-19. S tim u vezi provedeno je istraživanje kojim su obuhvaćeni studenti Fakulteta političkih nauka, Odsjeka socijalni rad Univerziteta u Sarajevu.

Cilj istraživanja bio je ukazati na prednosti i nedostatke online-pristupa obrazovanju iz perspektive studenata koji se obrazuju za profesiju socijalnog rada. U interpretaciji ograničenja procesa pohađanja online-nastave posebno su spomenute grupe mladih (studenti koji žive u ruralnim sredinama, studenti s invaliditetom) koje su naišle na dodatne poteškoće, odnosno ograničenja koja su im onemogućavala nesmetano pohađanje online-nastave, posebno u periodu potpunog zatvaranja obrazovnih ustanova.

Ključne riječi: obrazovanje, socijalni rad, pandemija COVID-19, koronavirus

UVOD

Pandemija COVID-19, ili pandemija koronavirusa, prvi se put pojavila u Kini 2019. godine. Početkom 2020. razvila se u epidemiju u Kini, a potom, nekoliko mjeseci kasnije (mart 2020.) Svjetska zdravstvena organizacija je službeno proglasila i pandemiju. Od momenta proglašenja, pandemija je prouzrokovala

mnoge socio-ekonomske posljedice, kao što je nestašica raznih vrsta roba, stradanje turizma, avio-kompanija, ali i otkazivanje sportskih, estradnih događaja. Posebne posljedice je prouzrokovao prekid klasičnog pristupa u obrazovanju, koji se do pandemije temeljio na direktnom radu sa polaznicima svih nivoa obrazovanja u salama/učionicama. S tim u vezi, prema dostupnim informacijama (UNICEF, 2020), već sredinom marta 2020. dolazi u Evropi do zatvaranja škola (vrtića, osnovnih, srednjih, fakulteta), odnosno do prekida redovnog obrazovnog procesa za oko 510 miliona djece i omladine. Kasnije, na vrhuncu pandemije, za vrijeme strogih restriktivnih mjera diljem svijeta, preko 1,57 milijardi učenika je u više od 190 zemalja bilo pogođeno mjerom zatvaranja škole, te uvođenjem tzv. obrazovanja na daljinu. Takvim, neadekvatnim, pristupom u učenju najviše su bila pogođena djeca s teškoćama u razvoju, čije su porodice u prvoj fazi pandemije, kada je bio proglašen lockdown, ostale prepuštene same sebi u smislu pronalaska adekvatne opreme za obrazovanje na daljinu za onu djecu čiji je invaliditet to dozvoljavao (Gadžo-Šašić; Hadžimuhović, 2021), ali i ostale marginalne skupine djece čiji roditelji zbog loše socio-ekonomske situacije nisu u datom trenutku imali opremu za novi vid obrazovanja, niti mogućnosti da je nabave. Kada se govori o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, u nezavidnijem položaju su bili učenici i studenti koji dolaze iz ruralnih sredina, a koji su se u vrijeme online-nastave više susretali sa lošom internet-konekcijom¹. Dakle, upravo u tom periodu bilo je izraženo, više nego ikada, nejednako ostvarivanje prava na obrazovanje pod jednakim uvjetima za svu djecu, a čemu je, kako se navodi u UNICEFOVOM izvještaju (2020), posebno pridonio rasprostranjen disparitet u pristupu učenju na daljinu, gubitak dohotka domaćinstava, diskriminacija i loše usluge socijalne zaštite. Također se, na istom mjestu, navodi veći rizik od fizičkog, emocionalnog i seksualnog nasilja, iskorištavanja i zlostavljanja djece u vrijeme pandemije koronavirusa. U takvom ozračju, u želji da se pomogne djeci da nastave stjecati saznanja u

¹ Više informacija o navedenom u: UNICEF (2020): Covid 19 i ponovno otvaranje škola-Zatvaranje škola je produbilo jaz u jednakosti u učenju <http://mcp.gov.ba/publication/read/obrazovanje-tokom-covid-19?pageId=0&lang=bs>

potpuno, do tada, novim i nepoznatim okolnostima, države su pristupile različitim načinima izvođenja nastave, tako da se netom nakon zatvaranja pribjelo alternativnim modelima izvođenja nastave, a najčešće su to bile različite online-platforme i televizija.

Sličnu sudbinu dijelili su i studenti Univerziteta u Sarajevu, koji su nakon proglašenja pandemije u martu 2020. godine, pa sve do oktobra 2021. godine, pohađali nastavu i polagali ispite u online-režimu. Neki fakulteti su online-režim održavanja nastave zadržali i duži period, jer je u septembru 2021. godine vijeće svake organizacione jedinice, odnosno fakulteta, samostalno donosilo odluku o načinu održavanja nastave. Studenti Fakulteta političkih nauka su online-nastavu - prvo pasivno, kroz objavljivanje materijala u online-režimu - pohađali prva tri mjeseca nakon proglašenja pandemije (od sredine marta do sredine maja 2020.), da bi im nakon uvođenja nove platforme bilo omogućeno aktivno slušanje i praćenje nastave preko Big Blue Button virtuelnih učionica. Takav pristup u obrazovanju svih studenata Fakulteta političkih nauka bio je u primjeni do oktobra 2021. godine, kada je Vijeće Fakulteta usvojilo, većinom glasova, odluku o povratku na klasični režim nastave koji je omogućavao, posebno u prvom (zimskom) semestru, u slučaju oboljenja većeg broja studenata i nastavnog osoblja, dvosedmični povratak na online-režim nastave. Nakon tri semestra potpuno drugačijih pristupa u održavanju nastave, odnosno obrazovanju u vremenu pandemije COVID-19 (koronavirusa), za sve studente, uključujući i one koji su se opredijelili za Odsjek socijalnog rada, iskristalizirale su se određene prednosti i nedostaci kako jednog tako i drugog pristupa u obrazovanju, kako među nastavnim osobljem tako i među studentima koji se obrazuju za rad sa i za ljude koji se nađu u nepovoljnoj situaciji, iz čega i proizlazi da je socijalni rad praktično utemeljena profesija koja uz osnaživanje i oslobađanje ljudi promiče i društvenu promjenu i razvoj, te socijalnu koheziju. Zbog navedenog, na Odsjeku za socijalni rad Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu provedeno je istraživanje o tome šta su, iz perspektive studenata, prednosti, a šta nedostaci online-sistema obrazovanja.

Obrazovanje i socijalni razvoj u pretpandemijskom i pandemijskom periodu s posebnim fokusom na obrazovanje socijalnih radnika

U najširem smislu riječi, obrazovanje je pretpostavka razvoja svakog društva jer kako su autori (Šuntalić; Mičić, 2005) puno ranije isticali, put prihvatanja obrazovanja i nauke kao društveno potrebne djelatnosti bio je dug i prepun prepreka, ali industrijalizacija je kroz 19. stoljeće pokazala da je nauka ključna poluga tehnološkog, a zatim i društvenog, razvitka. Navedeno posebno jer inovacija bilo koje vrste nužno zahtijeva i primjenu novih naučnih spoznaja, koje se jedino kroz adekvatan sistem obrazovanja mogu steći. Za pretpandemijski nivo ekonomskog i socijalnog razvoja obrazovanje je predstavljalo osnovni izvor ljudskoga kapitala neophodnog za poticaj daljnjega društvenog razvitka. Zato se u stručnoj literaturi (Šundalić; Mičić, 2005) ističe da je ulaganje u intelektualni kapital pretpostavka napretka mnogih ljudskih stremljenja, bilo da je riječ o intelektualnim, socijalnim, ekonomskim, kulturnim ili drugim pitanjima. Stoga ne iznenađuje da je upravo obrazovanje, uz političke odnose i procese, ekonomsku politiku i stanovništvo, jedan od ključnih faktora socijalnog razvoja (Lakićević; Gavrilović, 2009:40). Nažalost, u mnogim zemljama svijeta, posebno tranzicijskim i državama u razvoju, među koje spada i Bosna i Hercegovina, obrazovanje nije u dovoljnoj mjeri prepoznato kao pretpostavka razvoja društva. Govoreći o pandemijskom periodu obrazovanja, gdje je online-sistem prenošenja znanja nesumnjivo, posebno u osnovnom i srednjem sistemu, bio nedovoljno prilagođen, sigurno da se u postpandemijskom vremenu nužno mora zbog propusta tokom online-nastave na nižim nivoima prilagođavati znanje na visokoškolskim ustanovama sposobnostima i mogućnostima kandidata, odnosno stečenom znanju tokom nižih nivoa obrazovanja. Takav ambijent se, nesumnjivo, negativno odražava na ekonomski i na društveni razvoj. Imajući navedeno u vidu, može se očekivati da će se mnogobrojne negativne promjene proizašle iz pandemije, uključujući i ekonomsku krizu, zadržati duže nego u vremenu kada su, bar razvijene, zemlje kontinuirano radile na razvoju obrazovanja kao pretpostavci (faktoru) razvoja, a čemu ide u prilog činjenica da su razvijene zemlje na obrazovanje trošile

godišnje od 5 % do 8% društvenog proizvoda, dok se u nerazvijenim i tranzicijskim državama za ove potrebe izdvajalo od 2% do 5 % (Lakićević; Gavrilović, 2009: 75). Zato i ne iznenađuje da je obrazovanje prepoznato kao element socijalnog i ekonomskog razvoja i u Milenijumskim ciljevima razvoja do 2015. godine, a koji se, nažalost, u praksi najsporije ostvarivao. Sve opisano rezultira usložnjavanjem socijalnih problema, a samim tim i pojavom novih socijalnih rizika, gdje socijalni radnici kao stručnjaci treba da se uključe u kreiranje mjera čija bi realizacija dovela do ublažavanja utjecaja svih tih negativnih promjena. Stoga, ukoliko imamo u vidu da obrazovanje predstavlja proces sistemskog i planskog obučavanja pojedinaca ili grupa u obrazovnim ustanovama u cilju stjecanja određenih znanja, vještina, navika i stavova, te da obrazovanje za socijalni rad u najširem smislu predstavlja stjecanje teorijskih i praktičnih saznanja, usvajanje metodskih postupaka i sposobnosti u korištenju ličnih kapaciteta i resursa koji trebaju biti usmjereni ka pokretanju procesa promjene, bazirane na vrijednostima i znanjima iz socijalnog rada, uz neizostavnu participaciju korisnika usluga socijalne zaštite u kompletnom procesu (Gadžo-Šašić, 2017), logično da bi stručnjaci iz oblasti socijalnog rada trebali preuzeti obavezu kreiranja reformi čija realizacija bi rezultirala prevazilaženjem svega negativnog što je proizašlo iz pandemije, ali i kriza koje su uslijedile nakon nje. Međutim, ukoliko se uzme u obzir spoznaja da su se i socijalni radnici obrazovali u online-sistemu, i ukoliko se ima u vidu da se nastava i njima prilagođavala, ali da će se i u budućnosti prilagođavati, postavlja se pitanje: Ko će onda preuzeti odgovornost za rješavanje usložjenih problema u takvom sistemu gdje ni socijalni radnici nisu u dovoljnoj mjeri educirani da se uhvate u koštac sa svim društvenim problemima? Rezultati provedenog istraživanja u kojem su učestvovali studenti socijalnog rada Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu trebali bi da pruže bar smjernice za moguće odgovore.

Također se ovdje čini važnim ukazati da online-nastava, na neki način, predstavlja potpuno novu promjenu, odnosno novi pristup u obrazovanju za socijalni rad, koja se može pridodati svim ranijim promjenama i pristupima kroz koje je prošao obrazovni proces studija socijalnog rada Fakulteta političkih nauka u Sarajevu

od kraja rata do danas. O svim pozitivnim, ali i negativnim, promjenama kroz koje je prolazio studij socijalnog rada detaljno elaboriraju stručnjaci (Bašić, 2022: 313-332), ističući da “sistem obrazovanja iz oblasti socijalnog rada, kao i samu praksu socijalnog rada, nije moguće posmatrati izolirano od historijsko-društvenog konteksta unutar kojeg se razvija i odvija, jer ga njegove značajne odrednice (ekonomske, političke, pravne, kulturološke) uvijek iznova oblikuje i preoblikuje...”, što na neki način objašnjava i opravdava sve promjene koje su se u sistemu obrazovanja desile i u vremenu pandemije koronavirusa, a koje će se neminovno, po svemu sudeći, dešavati i u budućnosti.

METODOLOGIJA

Cilj i istraživačka pitanja

Cilj istraživanja bio je utvrditi prednosti i nedostatke online-sistema obrazovanja studenata Odsjeka za socijalni rad Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, koji su pohađali bez prekida u periodu pandemije COVID-19, tačnije od marta 2020. do oktobra 2021. godine.

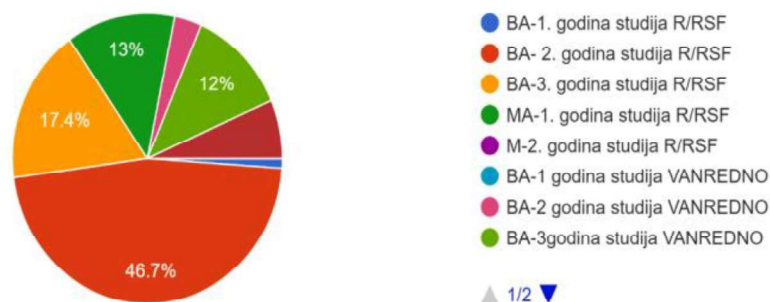
U skladu sa ciljem, postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Koje su prednosti online-sistema obrazovanja?
2. Koje su prednosti klasičnog načina obrazovanja?
3. Koje su poteškoće s kojima ste se susreli za vrijeme online-nastave?

Učesnici u istraživanju i istraživački postupak

Istraživanjem su obuhvaćeni redovni i vanredni studenti druge i treće godine prvog ciklusa (BA) studija, i prva godina drugog ciklusa (MA) studija. Dakle, upitnik je dostavljen na popunjavanje studentima koji su u momentu pandemije bili drugi semestar prve godine studija prvog ciklusa, studentima koji su na online-režim obrazovanja prešli u momentu kada su pohađali četvrti semestar nastave prvog ciklusa, te oni koji su tokom pandemije završili prvi ciklus nastave i upisali prvu godinu drugog ciklusa studija. Istraživanje je realizirano u periodu od aprila do juna 2022. godine. Učešće u istraživanju je bilo dobrovoljno.

1. Godina studija:
92 responses

Grafikon 1: Učesnici u istraživanju

Kako se može vidjeti u grafikonu, istraživanjem su obuhvaćena 92 ispitanika, a najviše je redovnih/redovnih samofinansirajućih (46,7 %) studenata koji su pohađali online-nastavu tokom dva semestra u vremenu pandemije, a koji uz redovne i redovne samofinansirajuće studente treće godine čine najbrojniju grupu studenata Odsjeka za socijalni rad.

Istraživanje je provedeno tako što je prethodno kreiran upitnik koji je sadržavao pitanja otvorenog i zatvorenog tipa, koja su formulirana u skladu sa postavljenim predmetom istraživanja, prenesena u Google forms, te dostavljen studentima Odsjeka za socijalni rad. Istraživanje je provedeno nakon jednog semestra održane klasične nastave, što je učesnicima istraživanja omogućilo da lakše sagledaju sve manjkavosti i benefite online, ali i klasičnog pristupa obrazovanju. Inače, na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu je već od 2017/18. akademske godine uvedeno dvosedmično održavanje nastave online-putem (6. i 15. sedmica nastave), koja se na početku, zbog nedovoljno inovirane platforme, realizirala kroz dostavljanje pisanih zadataka (vježbi) na platformi kojoj su studenti mogli pristupiti. U vremenu pandemije, kako je ranije spomenuto, nastava se u potpunosti prenijela iz sala na mrežnu nastavu. Nakon nepuna dva mjeseca (april 2020) platforma je inovirana, te se pristupilo održavanju nastave u virtuelnim učionicama.

Obrada podatka i rezultati istraživanja

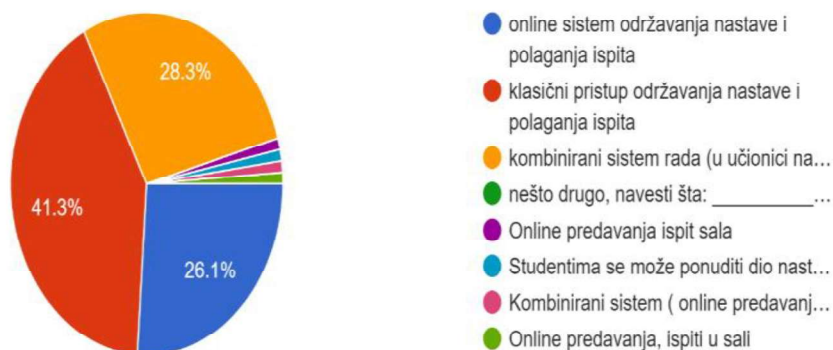
Obrada dobivenih podataka realizirana je na način da su dobiveni odgovori prebačeni u pregledne tabelarne prikaze, nakon čega se pristupilo kodiranju. Otvoreno kodiranje sadrži tri različita postupka. To su: pripisivanje pojmova empirijskoj građi, pridruživanje srodnih pojmova u kategorije i analiza značenja pojmova i kategorija (Mesec 1998, Halmi 2005). Prvi korak u obradi prikupljenih podataka je bio utvrđivanje srodnih ili sličnih odgovora. Drugi korak je bio utvrđivanje najčešćih, odnosno najfrekventnijih odgovora, kojima je utvrđen kvantitativni izraz. Tim izjavama dat je prvostepeni značaj. U narednom koraku izjavama prvostepenog značaja pridružene su izjave koje nastoje izraziti suštinu date jedinice teksta, i to su izjave drugorazrednog značaja. Potom je izvršeno združivanje najčešće spomenutih pojmova u kategorije.

Pored pitanja koja su bila otvorenog tipa, a koja su se odnosila na prednosti i nedostatke klasičnog i online-načina održavanja nastave, učesnici u ovom istraživanju su imali priliku da se izjasne i o nivou slaganja sa postavljenim tvrdnjama koje su se odnosile na dinamiku pohađanja online-nastave, te o online-načinu polaganja ispita. Također se nastojalo doći do saznanja koja su se odnosila na dostupnu online-literaturu. Za analizu nivoa slaganja sa tvrdnjama korištena je statistička metoda koja se koristi u prirodnim naukama u situacijama kada se istraživači susreću sa individualnim i sa neindividualnim pojavama koje su determinirane raznovrsnim nepoznatim faktorima (Milosavljević; Termiz, 1999:177). Dakle, statistička metoda je korištena u postupku prikazivanja numeričkih podataka, u postupku sređivanja i analiziranja činjenica o istraživanoj pojavi, te u postupku analize dobivenih sudova.

Ispitanici nisu bili dužni ispuniti upitnik u cijelosti, pa se tako broj ispitanika razlikovao od pitanja do pitanja.

Više preferiram:

92 responses

Grafikon 2: Stav ispitanika o tome kojem pristupu obrazovanja bi dali prednost

Prema podacima prezentiranim u Grafikonu br. 2, evidentno je da studenti koji su obuhvaćeni istraživanjem daju prednost klasičnom pristupu održavanja nastave. Dobiveni rezultati mogu se objasniti glavnim nedostacima online-obrazovanja koji se spominju u literaturi (Host i sur., 2018), a među kojima se posebno ističu nesocijaliziranost studenata, tehničke poteškoće u informacijsko-komunikacijskoj tehnologiji kojom raspolažu studenti ali i obrazovne institucije, odnosno otežana komunikacija studenata s nastavnim osobljem. Svi navedeni problemi su bili u većem ili manjem obimu prisutni tokom cijelog perioda održavanja online-nastave, s tim da su u prvim mjesecima prelaska na online-sistem nastave posebno bile izražene tehničke poteškoće u informacijsko-komunikacijskoj tehnologiji kojom su raspolagali studenti i obrazovne institucije.

Iako prema dobivenim rezultatima istraživanja studenti preferiraju klasični pristup obrazovanju i stjecanju znanja, što se može interpretirati i zasićenošću samo jednim pristupom, ipak su studenti imali priliku da istaknu prednosti online-pristupa obrazovanja. Najfrekventnije tvrdnje koje su se odnosile na ovaj segment bile su: *moćnost prisustva nastave ma gdje se nalazili, više slobodnog vremena, manji troškovi studiranja*. Ispitanici su također istakli kao benefit online-nastave: *online-dostupnost*

materijala za spremanje ispita. Odgovori koji se odnose na benefite, odnosno prednosti online-održavanja nastave, a koji nisu bili toliko frekventni kao prethodno navedeni, jesu: mogućnost veće koncentracije studenata jer ne mogu pričati sa kolegama, usavršavanje vještina korištenja tehnike, praktičnost zbog mogućnosti korištenja snimljenih predavanja, koja su dostupna i nakon termina koji je bio zakazan za određeno predavanje, mogućnost praćenja nastave i u slučaju oboljenja. Mali broj studenata je kao prednost online-održavanja nastave istakao i lakše polaganje ispita, te mogućnost uvida u rezultate neposredno nakon završenog ispita. Od ukupnog broja učesnika istraživanja, odgovor na ovo pitanje dalo je njih 86, od kojih su samo tri studenta istakla da online-sistem obrazovanja nema prednosti, te da taj vid obrazovanja pospješuje nezainteresiranost polaznika. Na osnovu prikazanih najviše i najmanje zastupljenih odgovora, evidentno je da online-sistem obrazovanja ima svoje prednosti, te da su slični pokazatelji istaknuti i u drugim istraživanjima. Tako neki autori (Subramanian i sur., 2020) prednost online-obrazovanja prvenstveno povezuju uz povećanu socijalizaciju učenika i studenata u privatnom prostoru, te provođenje više vremena s porodicom, rad na vlastitim vještinama i hobijima, dok Bizjak navodi da učenici imaju više vremena koje mogu provoditi s prijateljima (Bizjak, 2020), a što je također više puta istaknuto od strane učesnika u ovom istraživanju.

O prednostima klasičnog pristupa obrazovanju, od ukupno 95, izjasnilo se 85 učesnika u istraživanju. Kao najfrekventniji odgovori izdvojili su se: *Bolja interakcija studenata i profesora, Mogućnost rada u grupi, Bolja komunikacija.* Također, neki su naveli kao prednost i: *Veća odgovornost studenata, Mogućnosti rada u timu,* a neki su spomenuli da *upoznavanje kolegica i kolega* predstavlja prednost klasičnog pristupa obrazovanju (u sali), te *vraćanje u stara vremena,* pritom vjerovatno misleći na stil studiranja i života prije pandemije COVID-19, kada se nastava održavala u sali, a tokom semestra dvije sedmice su bile rezervirane za online-nastavu. Iz navedenih prednosti klasičnog pristupa učenju, gdje je važno spomenuti da niti jedan odgovor nije bilo moguće okarakterizirati kao negativan, može se zaključiti da klasični pristup obrazovanju više pridonosi osjećaju pripadnosti i manjem osjećaju prepuštenosti samome sebi, posebno kod onih

osoba koje nemaju razvijene navike samostalnog učenja. Dakle, evidentno je da online-obrazovanje ne može ponuditi interakciju s profesorima kakvu ima klasično obrazovanje, kao i upoznavanje i širenje poznanstava, jer iako umrežavanje putem društvenih mreža nudi i online-druženje, te veze nisu toliko čvrste kao *offline*.

Od ukupno 92 učesnika u istraživanju, njih 83 je istaklo negativne strane online-pristupa obrazovanju. Tako su ispitanici kao najčešće manjkavosti online-nastave naveli: *lošu internet-konekciju koja ih onemogućava u redovnom i nesmetanom praćenju nastave*, ali i *nemogućnost da se nabavi adekvatna oprema za nesmetan pristup online-nastavi*, te *nedostatak interakcije*. Manjina studenata (2) je istakla da manjkavost online-obrazovanja predstavlja *nepoznavanje svih mogućnosti koje pruža platforma*, te *strah od nemogućnosti pristupa ispitu u tačno zakazanom terminu zbog loše internet-konekcije*. Ukupno četiri (4) učesnika u istraživanju su istakla da *ne mogu izdvojiti nedostatke online-pristupa obrazovanju*. Uzimajući u obzir najfrekventnije odgovore koje su istakli učesnici u istraživanju, a koji se odnose na nedostatke online-nastave, može se konstatirati da studenti Odsjeka za socijalni rad Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu dijele mišljenje o najčešćim manjkavostima, a to je, kako su isticali neki autori (Purwanto i Julyanto, 2020, 572) koji su radili slična istraživanja, nestabilnost *mreže* koja smanjuje kvalitetu slušanja predavanja zbog kašnjenja zvuka ili slike. Također, isti autori su došli do saznanja da su manjkavosti navedenog pristupa obrazovanju: jednostrana interakcija, smanjenje koncentracije, ograničenje timskog rada i nemogućnost socijalnih interakcija, a što su također učesnici u ovom istraživanju napomenuli.

Nedostatke klasičnog načina održavanja nastave navelo je ukupno 79 ispitanika. Među najzastupljenijim odgovorima bili su: *nedovoljan broj pauza u toku predavanja*, *manja produktivnost studenata zbog opterećenosti*, *posebno u situacijama kada se u toku dana slušaju predavanja iz više različitih predmeta*, *skuplji vid održavanja nastave*, *oduzima više vremena jer mnogi studenti ne žive u blizini fakulteta*. Nešto manje frekventni odgovori koji se odnose na nedostatke klasičnog načina održavanje nastave su se odnosili na: *manju prolaznost na ispitu*, *nedostatak prakse*, *nemogućnost vraćanja na materiju iz koje se propuste predavanja*, *stres za osobe sa socijalnom anksioznošću*, *strah od pandemije*.

Važno je ukazati da je među odgovorima bilo i onih koji *nisu imali primjedbi na klasični pristup održavanju nastave*. Iz prezentiranih najfrekventnijih odgovora proizlazi mnogo više prednosti nego nedostataka, uz napomenu da klasični način obrazovanja iziskuje i razvijanje organizacijskih sposobnosti, što je ključno za blagovremeno pohađanje nastave u salama, ali i polaganje ispita koji iziskuju također veću organizaciju vremena u periodu priprema i stjecanja znanja iz određenih predmeta. Navedeno je posebno važno za studente društvenih nauka, posebno za one koji se obrazuju za rad sa ljudima, a što zahtijeva tačnost i dobru organizaciju, što se uvježbava i stječe kroz klasičan vid obrazovanja.

Od ukupno 95 ispitanika, njih 87 je istaklo poteškoće s kojima su se kao studenti susretali za vrijeme online-nastave. S tim u vezi, najfrekventniji odgovori koje su ispitanici navodili, a što su navodili i kao nedostatke online-nastave, jesu: *loša internet-konekcija i problemi tehničke prirode*. Neki su navodili da se *uopće nisu susretali sa poteškoćama u vrijeme online nastave, te probleme s uređajem koji su koristili za praćenje nastave*. Prema prezentiranom, evidentno je da su studenti poteškoće s kojima su se susretali u vrijeme održavanja online-nastave očekivano vezali za ograničenja online-održavanja nastave, zbog čega ne iznenađuje da su ispitanici davali u ovom dijelu odgovore koji su slični onima koje su davali na pitanje koje je glasilo: *Koji su, po vama, nedostaci online-nastave?*

Tabela 1.

Nivo slaganja ispitanika sa tvrdnjama koje se odnose na dinamiku pohađanja online-nastave, mogućnosti stjecanja znanja kroz online-obrazovanje i polaganje ispita

Redovno sam pohađao online-nastavu	Uopće se ne slažem	0
	Ne slažem se	3
	Niti se slažem niti se ne slažem	6
	Slažem se	18
	U potpunosti se slažem	65
	Nije odgovorilo	0
	<i>UKUPNO</i>	92
Za vrijeme pandemije online-nastava mi je pomogla u savladavanju materije iz nastavnih predmeta	Uopće se ne slažem	4
	Ne slažem se	11
	Niti se slažem niti se ne slažem	20

	Slažem se	23
	U potpunosti se slažem	34
	Nije odgovorilo	0
	<i>UKUPNO</i>	92
Bolje savladam materiju kada se nastava održava u sali (klasičan način)	Uopće se ne slažem	7
	Ne slažem se	9
	Niti se slažem niti se ne slažem	20
	Slažem se	23
	U potpunosti se slažem	33
	Nije odgovorilo	0
	<i>UKUPNO</i>	92
Nakon prelaska na klasični sistem obrazovanja i dalje koristim literaturu koja je dostupna u elektronskom formatu	Uopće se ne slažem	4
	Ne slažem se	3
	Niti se slažem niti se ne slažem	21
	Slažem se	21
	U potpunosti se slažem	43
	Nije odgovorilo	0
	<i>UKUPNO</i>	92
Online-provjere znanja smatram potpuno relevantnim	Uopće se ne slažem	9
	Ne slažem se	8
	Niti se slažem niti se ne slažem	25
	Slažem se	24
	U potpunosti se slažem	26
	Nije odgovorilo	0
	<i>UKUPNO</i>	92
U redovnim okolnostima također treba održavati nastavu online	Uopće se ne slažem	6
	Ne slažem se	10
	Niti se slažem niti se ne slažem	22
	Slažem se	17
	U potpunosti se slažem	37
	Nije odgovorilo	0
	<i>UKUPNO</i>	92

Prema prezentiranim podacima u Tabeli br. 1, najviše (65) ispitanika je odgovorilo da se u potpunosti slažu, te 18 da se slaže sa tvrdnjom koja je glasila: *Redovno sam pohađao/la online-nastavu*. Prezentirani podaci ukazuju da su ovom istraživanju pristupili studenti koji su uglavnom pratili online-nastavu, te koji su se u toku višemjesečnog praćenja nastave na daljinu i polaganja ispita susretali sa pozitivnim, ali i negativnim iskustvima, te koji sigurno, zahvaljujući stečenom iskustvu, imaju relevantan uvid u prednosti, ali i nedostatke, kako online tako i klasičnog pristupa obrazovanju.

Također je evidentno da su stavovi ispitanika podijeljeni oko tvrdnje: *Za vrijeme pandemije online-nastava mi je pomogla u savladavanju materije iz nastavnih predmeta*. Naime, iako je najviše ispitanika (37) odgovorilo da se u potpunosti slaže sa navedenom tvrdnjom, ne treba zanemariti i ne mali broj onih koji se niti slažu niti se ne slažu (20), te 11 onih koji se ne slažu, i 4 ona koji se u potpunosti ne slažu sa navedenom tvrdnjom. Prezentirani podaci mogu biti pokazatelj da veliki broj studenata još nije u potpunosti formirao stav oko benefita koje su imali u toku održavanja nastave online.

Navedenom idu u prilog rezultati prema kojima se 23 ispitanika slaže, i 33 u potpunosti slaže, oko tvrdnje koja je glasila: *Bolje savladam materiju kada se nastava održava u sali (klasičan način)*, što ponovno potvrđuje podijeljenost stavova učesnika u istraživanju. Ipak, i pored neusaglašenih stavova važno je naglasiti da je nastava koja se održava u salama mnogo više prilagođena polaznicima (studentima) koji se obrazuju za socijalne radnike, koje nakon završenog studija uglavnom očekuje rad koji se temelji na direktnom kontaktu sa klijentima (ljudima).

Ono što, prema dobivenim rezultatima, učesnici u istraživanju dijele kao pozitivno, a što je vezano za online-nastavu, jest dostupnost literature u elektronskoj formi. Stoga ne iznenađuje da se 43 ispitanika u potpunosti slažu sa tvrdnjom: *Nakon prelaska na klasični sistem obrazovanja i dalje koristim literaturu koja je dostupna u elektronskom formatu*. Dobiveni pokazatelj može ukazivati da se u budućnosti treba sva literatura koja je neophodna za polaganje ispita i realizaciju zadataka učiniti dostupnom u online-formatu.

Stavovi oko relevantnosti pristupa polaganja ispita su prilično podijeljeni među učesnicima u istraživanju. Tako, nešto manje od njih pola (43) u potpunosti se slažu sa tvrdnjom koja glasi: *Online-provjere znanja smatram potpuno relevantnim*, dok po 21 njih se slaže, odnosno niti se slaže niti ne slaže. Zanimljivo je da su se 4 studenta izjasnila da se uopće ne slažu, i 3 ne slažu sa gore navedenom tvrdnjom koja se odnosila na relevantnost održavanja online-provjera znanja. Navedeni podaci ukazuju da većina studenata koja je učestvovala u istraživanju dijele stav da je online-pristup polaganju ispita relevantan. Ono što je evidentno je da su se u tom periodu pojavili novi pristupi prepisivanju. Međutim,

pronalaženja lakših načina stjecanja pozitivnih ocjena je uvijek bilo, i vjerojatno će ih biti i u budućnosti, samo se razlika ogleda u činjenici da se pristupi prepisivanju prilagođavaju novonastalim situacijama. Uzimajući u obzir navedeno, sigurno da su studenti na svim fakultetima pokušavali da olakšaju sebi polaganje ispita, ali da su u konačnici profesori bili ti koji su svojom kreativnošću kreiranja pismenog ili usmenog ispita imali mogućnost svesti na minimum pokušaje stjecanja pozitivnih ocjena kroz različite neprihvatljive olakšice.

Ispitanici u ovom istraživanju također su imali priliku da iskažu nivo slaganja sa tvrdnjom koja glasi: *U redovnim okolnostima također treba održavati nastavu online*. Prema dobivenim rezultatima, sa navedenom tvrdnjom se potpuno slaže 37 ispitanika, te njih 17 se slaže. Neutralan stav, odnosno oni koji se niti slažu niti ne slažu, imaju 22 ispitanika, dok njih 10 se ne slaže, te 6 se u potpunosti ne slaže. Budući da su stavovi ispitanika podijeljeni, sve ukazuje na činjenicu da su dvije sedmice online-nastave u toku semestra za sada dovoljne za ovaj vid obrazovanja, odnosno održavanja nastave.

ZAKLJUČAK

Koronavirus je izazvao mnoge poremećaje u svim segmentima, uključujući i obrazovanje. U cilju sprečavanja pandemije COVID-19, mnoge države svijeta odlučile su se za prelazak na online, ili, kako neki autori (Tonković; Pongrančić; Vrsalović, 2020) nazivaju, *mrežno učenje koje predstavlja primjenu elektroničkih naprava u procesu učenja i podučavanja*, a što uključuje prezentaciju sadržaja učenja putem interneta/intraneta/extraneta, satelita, interaktivne televizije, CD-ROM-ova (Kaplan-Leiserson 2000). Uvođenje online-obrazovanja imalo je za cilj prevazilaženje krize koja je izazvana COVID-19 pandemijom, te smanjenje negativnih utjecaja koje je ona imala na proces učenja u svim nivoima obrazovanja. U tom procesu svakako da nije zaobiđeno ni visoko obrazovanje, odnosno polaznici Odsjeka za socijalni rad. Stoga, saznanja do kojih se došlo kroz provedeno istraživanje koje je imalo svrhu da definiira prednosti i nedostatke online, ali i klasičnog obrazovanja, jesu: da je prikladnije obrazovanje u salama, odnosno klasično, iako prema

stavu nekih studenata i ono ima nedostataka, poput kratkih pauza, teškoća sa javnim prijevozom, troškovi su veći i sl. Ipak, može se reći da je online-obrazovanje na neki način pogoršalo postojeće razlike među onima koji žive u siromašnom ili ruralnom području. Također, u nezavidnijem položaju bile su izbjeglice, osobe/djeca s invaliditetom i prisilno raseljena lica. Navedeno posebno zbog činjenice što je spomenutim skupinama bio slabije dostupan kvalitetan internet, ali i uređaji koji su podržavali navedeni način obrazovanja. Najteže je bilo, svakako, roditeljima djece s teškoćama u razvoju, koji su se, pored svih spomenutih problema, susretali i s problemom nabavke uređaja sa specifičnim performansama, odnosno onih koji su prilagođeni preostalim mogućnostima djeteta. Međutim, i pored svega navedenog, nesumnjivo da se mogu spomenuti i određene prednosti ili benefiti online-obrazovanja. S tim u vezi, prema rezultatima do kojih se došlo u sličnim istraživanjima (Ministarstvocivilnih poslova BiH, 2020), kriza je stimulirala inovacije u obrazovnom sektoru, jer uvedeni su vrlo brzo inovativni pristupi za podršku kontinuitetu obrazovanja, npr. od radija i televizije pa do masovnog korištenja interneta, a što nesumnjivo predstavlja pozitivan trend u obrazovnom procesu. Bez obzira na sve navedeno, sigurno da je danas, nakon što su stvoreni uvjeti za klasični način obavljanja zadataka, u mnogim sferama ostavljena mogućnost *hibridnog*, odnosno kombiniranog prisustva i obavljanja mnogih zadataka.

LITERATURA

- Bašić, S. (2022). *Socijalni rad u BiH-Društveni uvjeti i profesionalne perspective*. Sarajevo. Fakultet političkih nauka
- Bizjak, M. (2020). Razredništvo tijekom karantene. *Varaždinski učitelj: digitalni stručni časopis za odgoj i obrazovanje*. 3(4): 28-33, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/241423>
- Šuntalić, A. & Mičić, A. (2005). *Obrazovanje za društveni razvoj*. *Ekonomski vjesnik* br. 1 i 2 (18): 119 – 130
- Gadžo-Šašić, S. & Hadžimuhović M. (2021). Karakteristike funkcioniranja porodice djece s teškoćama u razvoju u vrijeme krize: *Socijalna politika* br. 02-2021. Institut za političke studije. Beograd, str.: 47-65

- Gadžo-Šašić, S., (2017). Obrazovanje socijalnih radnika u 21. vijeku: izazovi i poteškoće DHS 2 (2017), str. 455-47
- Halmi, A. (2005). Strategije kvalitativnih istraživanja u primjenjenim društvenim znanostima. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Hsiu Fang, H.& Shannon, S. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. Qualitative Health Research. in Sage journal 15(9), 1277-1288. doi: 10.1177/104973230527668
- Host, A. et. al., (2018). Uvođenje novih tehnologija u nastavni proces Kako uvesti online studijske programe u nastavni kurikulum u visokom obrazovanju [e-knjiga], Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci. dostupno na: [https://www.efri.uniri.hr/upload/knjiznica/E%20izdanja/Uvođenje%20novih%20tehnologija%20u%20nastavni%20proces%20\(e-izdanje\).pdf](https://www.efri.uniri.hr/upload/knjiznica/E%20izdanja/Uvođenje%20novih%20tehnologija%20u%20nastavni%20proces%20(e-izdanje).pdf) [5.05.2023.]
- Kaplan-Leiserson, E. (2000). e-Learning glossary. www.learningcircuits.org. dostupno na: https://www.puw.pl/sites/default/files/content_files/zas_ob_do_pobrania/355/elearn-gloss-learncircuits.pdf (27.04.2023)
- Lakićević, M.; Gavrilović, A. (2008). Socijalni razvoj i planiranje. Banja Luka
- Mesec, B. (1998). Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu". Ljubljana: Visoka šola za socialno delo
- Milosavljević, S.; Termiz, Dž. (1999). Uvod u metodologiju politologije. DAX trade. Sarajevo
- Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine (2020): Obrazovanje tokom COVID- 19. dostupno na. <http://mcp.gov.ba/publication/read/obrazovanje-tokom-covid-19?pageId=0&lang=en>
- Purwanto, A., Julyanto, O. (2020). University Students Online Learning System During Covid- 19 Pandemic: Advantages, Constraints and Solutions. Systematic Reviews Pharmacy. 11 (7). str. 570-576
- Subramanian, S.; Mohamed, S.; Khanzadah, T. (2020). The Coronavirus' Impact on Education – School Students' Perspective. International Journal of Nutrition, Pharmacology, Neurological Diseases. 10(3): 166-167.

Dostupno na:
[https://journals.lww.com/ijnp/Fulltext/2020/10030/The
_Coronavirus_Impact_on_Education__School.16.asp
x](https://journals.lww.com/ijnp/Fulltext/2020/10030/The_Coronavirus_Impact_on_Education_School.16.aspx)

UNICEF (2020). Covid 19 i ponovno otvaranje škola-Zatvaranje škola je produbilo jaz u jednakosti u učenju, dostupno na: <https://www.unicef.org/bih/pri%C4%8De/covid-19-i-ponovno-otvaranje-%C5%A1kola>

EDUCATION OF SOCIAL WORKERS DURING THE PANDEMIC COVID-19 – POST-PANDEMIC PERSPECTIVE

Sabira Gadžo-Šašić, PhD

Abstract

The text theoretically elaborates on the importance of education in modern society, which represents the main precondition for development. Special emphasis was placed on the importance of education and its characteristics at the time of the pandemic COVID 19. With that in mind, we conducted this research including students of the Faculty of Political Sciences, Department of Social Work at the University of Sarajevo.

The goal of the research was to highlight the advantages and disadvantages of online access to education from the perspective of social work students. In the interpretation of the restrictions related to the access to online classes, we particularly referred to groups of young people (students living in rural areas, students with disabilities) who encountered additional difficulties, i.e. restrictions while following "online" classes, especially during the period of complete closure of educational institutions.

Keywords: education, social work, pandemic COVID-19, coronavirus

د. صابرة غاجو - شاشيتش - كلية العلوم السياسية - جامعة سراييفو

تعليم الأخصائيين الاجتماعيين أثناء جائحة كوفيد-19 - منظور ما بعد

الوباء

الملخص

يتناول البحث أهمية التعليم في المجتمع الحديث بشكل نظري، والذي يمثل العامل الأساسي للتنمية. وتمت الإشارة بشكل خاص إلى أهمية وخصائص التعليم في وقت جائحة كوفيد-19. وفي هذا الصدد، تم إجراء بحث شمل طلاب كلية العلوم السياسية قسم الخدمة الاجتماعية بجامعة سراييفو. وكان الهدف من البحث هو الإشارة إلى مزايا وعيوب الوصول إلى التعليم عبر الإنترنت من وجهة نظر الطلاب الذين يهيؤون لمهنة العمل الاجتماع. وفي تفسير القيود المفروضة على عملية حضور الفصول الدراسية عبر الإنترنت، تم بشكل خاص مجموعات من الشباب (الطلاب الذين يعيشون في المناطق الريفية، والطلاب ذوي الإعاقة) الذين واجهوا صعوبات إضافية، أي القيود التي منعتهم من حضور الفصول الدراسية "عبر الإنترنت" خصوصاً خلال فترة الإغلاق الكامل للمؤسسات التعليمية.

الكلمات المفتاحية: التعليم، العمل الاجتماعي والخدمة الاجتماعية، جائحة كوفيد-19،

فيروس كورونا